

ศาสนาในสังคมโลกสมัยใหม่

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์
ภาควิชาประวัติศาสตร์
คณะมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

1.

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมโลกสมัยใหม่มิได้เกิดขึ้นในปริบทของการเมืองเศรษฐกิจ และสังคมเท่านั้น หากแต่ปริบทของความเปลี่ยนแปลงได้ขยายสู่มิติที่ลึกซึ้งของมวลมนุษยชาติด้วย อัน ได้แก่ ความเปลี่ยนแปลงของศาสนาในโลกสมัยใหม่

ในหัวข้อก่อนหน้าได้ชี้ให้นักศึกษาเข้าใจในความเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรม แต่เราจะไม่สามารถเข้าใจสถานะของสังคมโลกสมัยใหม่อย่างชัดเจนได้หากไม่พิจารณา ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นมิติตของศาสนา

2.

ปรากฏการณ์ที่เด่นชัดที่ชี้ให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในมิติของศาสนาในสังคมโลก สมัยใหม่ ได้แก่ การเกิดขึ้นและขยายตัวของลัทธิพิธี (cult) ใหม่ ๆ การลดน้อยถอยลงของศรัทธาในศาสนา หลัก และการปรับตัวของศาสนาหลัก

การเกิดขึ้นและการขยายตัวของลัทธิพิธี (CULT) ใหม่เป็นเรื่องที่นักวิชาการและผู้จำนวนไม่น้อยให้ความสนใจและพยายามที่จะอธิบายปรากฏการณ์นี้ เพราะลัทธิพิธีต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นใหม่จำนวนมาก ดำรง อยู่และมีเป้าหมายที่หลากหลายและมีปฏิบัติการทางสังคมที่แตกต่างออกไปจากขนบทางศาสนาเดิม ทำให้ สังคมใหม่สามารถคาดเดาได้ว่าปรากฏการณ์ของการเกิดขึ้นและการขยายตัวของลัทธิพิธีใหม่นี้จะนำมวล หมู่สมาชิกและนำสังคมกลุ่มที่มีความภักดีนั้นไปในแนวทางใด

ลัทธิพิธีใหม่ได้ขยายตัวอย่างมากมายในสหรัฐอเมริกา ดังมีการศึกษาพบว่าในช่วงระหว่างทศวรรษ 1980 มีลัทธิพิธีใหม่เกิดขึ้นประมาณ 400 กลุ่ม มหาวิทยาลัยในสหรัฐอเมริกาบางแห่งถึงขนาดเปิดหลักสูตรและเปิดวิชาที่ศึกษาเกี่ยวกับขบวนการเคลื่อนไหวทางศาสนาในโลกปัจจุบันขึ้นเพื่อที่จะทำความเข้าใจในปรากฏการณ์นี้ เพราะลัทธิพิธีใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นจำนวนหนึ่งมีปฏิบัติการที่ล่อแหลมต่อความเป็นอันตรายต่อทั้งพลเมืองและต่อสังคมโดยรวมด้วย (นักศึกษาที่สนใจอาจจะเข้าไปดูการเคลื่อนไหวทางด้านการศึกษานี้ได้ทางอินเทอร์เน็ต) ดังที่เคยปรากฏการระดมมวลชนมาชุกมาร่วมกันฆ่าตัวตายหมู่ เป็นต้น

ในประเทศญี่ปุ่นเอง ลัทธิพิธีใหม่ ๆ ได้เกิดขึ้นมากมาย จนมีคำกล่าวเปรียบเทียบเชิงล้อเล่นทำนองว่าญี่ปุ่นสมัยใหม่มีประชากรประมาณ 100 ล้านคนแต่มีมีศาสนาประมาณ 200 ล้านศาสนา และลัทธิพิธีใหม่ในญี่ปุ่นก็มีปฏิบัติการที่ทำให้เกิดความตระหนกและตื่นกลัวกันทั้งสังคม ในกรณีการปล่อยแก๊ซพิษซารินในสถานีรถไฟใต้ดินในกรุงโตเกียวของสมาชิกลัทธิพิธีโอม ชินริเกียว (AUM SHINRIKYO) จนทำให้รัฐบาลและสังคมญี่ปุ่นกังวลจนถึงขนาดที่ต้องการให้ทบทวนว่าควรจะแก้ไขพระราชบัญญัติศาสนาที่ใช้กันอยู่หรือไม่ เพราะพระราชบัญญัติศาสนาของญี่ปุ่นนั้นให้ลัทธิและเสรีภาพแก่การนับถือศาสนาและการจดทะเบียนจัดตั้งองค์กรศาสนาไว้อย่างกว้างขวาง

สังคมไทยสมัยใหม่ก็เกิดลัทธิใหม่เช่นเดียวกัน ดังที่เราทราบกันอยู่ว่าในกรุงเทพฯ เกิดลัทธิพิธีการบูชาเสด็จพ่อ ร.5 การบูชาเจ้าแม่กวนอิม ลัทธิพิธีธรรมกาย และการขยายตัวของลัทธิพิธีที่มาจากต่างประเทศ เช่น ลัทธิพิธีเซกิโคเซเกียว (SEKAI KYUSEI KYO) ที่เมื่อเข้ามาแล้วกลายเป็นการเน้นที่การรักษาโลกและเพิ่มพลังความดีด้วยรังสี “โยเร” ที่เรียกกันทั่วไปในประเทศไทยว่าศาสนาโยเร เป็นต้น

ที่กล่าวมาข้างต้นไม่ได้หมายความว่าลัทธิใหม่ที่เกิดขึ้นทั้งหมดนั้นจะก่อปัญหาให้แก่สังคม เพราะลัทธิพิธีใหม่จำนวนไม่น้อยก็ไม่ได้มีปฏิบัติการรุนแรงแต่อย่างใด และลัทธิพิธีใหม่จำนวนไม่น้อยก็เน้นให้มวลชนสมาชิกปฏิบัติอยู่ในครรลองความสงบและสันติสุขเฉกเช่นศาสนาหลักทั่ว ๆ ไป หากแต่การเกิดและการขยายตัวของลัทธิพิธีใหม่เป็นปรากฏการณ์ทางอารมณ์ความรู้สึกนึกคิดที่สำคัญมากประการหนึ่ง จึงต้องทำความเข้าใจให้ชัดเจนขึ้นนั่นเอง

พร้อมกับการเกิดการขยายตัวของลัทธิพิธีใหม่ ๆ ปรากฏการณ์ที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ชี้ให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงของศาสนาในโลกสมัยใหม่ ได้แก่ การลดน้อยถอยลงของความศรัทธาในศาสนาหลัก

ศาสนาหลักต่าง ๆ ที่ดำรงอยู่ในโลกสมัยใหม่มาเป็นเวลานาน เคยครองศรัทธาของคนจำนวนมาก แต่ในปัจจุบันนั้นปรากฏว่าจำนวนของผู้ที่ศรัทธาหรือมวลสมาชิกของศาสนาหลักนั้นลดน้อยถอยลง ดัง ปรากฏการสำรวจจำนวนสมาชิกของโบสถ์ต่าง ๆ ของนิกายหลักสหรัฐอเมริกาใน ปี ค.ศ.1988 พบว่า สมาชิกลดลงจากปี ค.ศ.1965 เป็นล้านคนที่เดียว

จำนวนของผู้ที่สมัครใจบวชเป็นนักบวชและแม่ชีในนิกายหลักของสหรัฐอเมริกาก็ลดลงอย่างมากมาย นักบวชหรือพระลดลงในช่วงทศวรรษ 1980 ประมาณ 6000 คน จำนวนแม่ชีคาทอลิกในปี ค.ศ.1988 ก็ลดลงจากปี ค.ศ.1965 จำนวนเกือบแสนคน เป็นต้น

ในสังคมไทยสมัยใหม่ จำนวนของพระสงฆ์ก็ลดน้อยลงและโดยมากแล้วผู้ที่บวชเป็นพระสงฆ์ล้วนแล้วแต่มาจากครอบครัวที่มีรายได้น้อยหรือมาจากภาคเกษตรกรรมซึ่งจำเป็นต้องผ่านเข้าการบวชเพื่อที่จะได้โอกาสในการศึกษา ส่วนชนชั้นกลางจำนวนมากนั้นมักจะบวชตามประเพณีเจ็ดวัน สิบห้าวันเท่านั้นไม่ได้มีศรัทธาในการเรียนรู้หลักธรรมคำสอนอย่างแท้จริง ภาวะการจรรโลงศาสนาพุทธที่เป็นศาสนาหลักของสังคมไทยจึงตกอยู่บนบ่าของผู้ที่ด้อยโอกาสทางโลก

แม้ว่าจะมีนักวิชาการบางท่านได้เสนอความคิดในทำนองว่าจะมีความขัดแย้งในระดับโลกเกิดขึ้น อันเนื่องมาจากรากฐานอารยธรรมที่มีศาสนาหลักเป็นแกนกลาง (THE CLASH OF CIVILIZATION) เช่น จะเกิดความขัดแย้งระหว่างอารยธรรมอิสลามกับคริสตศาสนา แต่ในความเป็นจริงนั้น ศาสนาหลักที่เคยเป็นแกนของอารยธรรมต่าง ๆ กลับไม่สามารถที่จะเป็นแกนกลางที่มีอำนาจเพียงพอให้เกิดการเคลื่อนไหวเป็นกลุ่มในระดับโลกเช่นนั้นได้ เช่น ความขัดแย้งภายในของกลุ่มประเทศตะวันออกกลางก็มีมากเกินกว่าจะทำให้เกิดการรวมกลุ่มได้ หรือคริสต์ศาสนาของตะวันตกเองก็มีความแตกต่างไร้เอกภาพจนไม่มีทางที่จะก่อให้เกิดการรวมกลุ่มอารยธรรมบนรากฐานศาสนาหลักได้

ประเทศอิหร่านที่สามารถสถาปนาศาสนาอิสลามกลับคืนมาเป็นหลักการของรัฐได้ภายหลังจากที่ ท่านโคโมเินี่นำการปฏิวัติโค่นล้มระบบซารีที่นิยมตะวันตกอเมริกาได้ แต่อย่างไรก็ตามในช่วงสามสี่ปีที่ผ่านมา ก็มีความขัดแย้งภายในเกิดขึ้นระหว่างกลุ่มที่มีระดับความศรัทธาในศาสนาอิสลามต่างกันระหว่าง นักศึกษาที่เริ่มไม่ใช่ผู้ที่ศรัทธาในอิสลามอย่างแรงกล้าเช่นเดิมอีกแล้วกับกลุ่มที่ยังศรัทธาอย่างลึกซึ้งในหลักศาสนา เป็นต้น

แม้ว่าจะมีปรากฏการณ์ที่แสดงให้เห็นถึงการลดน้อยถอยลงของศรัทธาในศาสนาหลัก แต่ในอีกด้านหนึ่ง ศาสนาหลักก็พยายามปรับตัวเพื่อที่จะสามารถเข้าไปมีส่วนในการแก้ไขปัญหาของสังคมโลกสมัยใหม่และเพื่อที่จะยังคงสามารถที่จะดำรงสภาวะของการนำทางจิตวิญญาณต่อไป

การปรับตัวของศาสนาหลักที่เด่นชัดได้แก่การปรับตัวของคริสต์ศาสนาคาทอลิกในแถบประเทศลาตินอเมริกา ที่ได้สร้างหลักการ “เทวศาสตร์ของการปลดปล่อย” ขึ้นมา โดยมีหลักการที่สำคัญเน้นที่การประยุกต์หลักการศาสนากระตุ้นให้ผู้คนต่อสู้กับปัญหาที่เจ้าที่ดินและจักรวรรดินิยมที่ทำให้ประชาชนลาตินอเมริกาตกอยู่ในปากของความยากจน

พลังของการปรับตัวสร้างหลักการ “เทวศาสตร์แห่งการปลดปล่อย” ในแถบลาตินอเมริกาได้ส่งผลกระทบต่อศาสนาคริสต์คาทอลิกไม่น้อยทีเดียว เพราะได้ทำให้เกิดการเน้นที่การช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาสในมิติทางศาสนามากขึ้น ดังที่สำนึกวาทีก็นก็ได้แสดงบทบาทนำในการช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาสทุกประเภทในโลกสมัยใหม่

ในประเทศฟิลิปปินส์ กลุ่มพลเมืองที่อยู่ในชุมชนแออัดก็ได้ร่วมกันผลักดันให้องค์กรศาสนาของตนปรับตัวอุทิศเงินบริจาคให้แก่คนยากจนผ่านธนาคารของศาสนามากขึ้น เป็นต้น

ที่กล่าวมาทั้งหมดคือปรากฏการณ์ทางศาสนาในสังคมโลกสมัยใหม่ ที่มีความหลากหลายสลับซับซ้อนมากขึ้น และที่สำคัญคือเราจะต้องทำความเข้าใจปรากฏการณ์นี้ว่าเกิดขึ้นจากเงื่อนไขอะไรของสังคมโลกสมัยใหม่

3.

หากนิยาม “ศาสนา” ในเชิงวัฒนธรรมเพื่อทำความเข้าใจปรากฏการณ์ศาสนาในโลกสมัยใหม่ได้ชัดเจนขึ้น ศาสนา คือ ระบบของสัญลักษณ์ซึ่งมีพลังในการอธิบายกระบวนการของชีวิตทั้งอดีต ปัจจุบัน และอนาคต พลังนี้ครอบคลุมทั้งอารมณ์ ความรู้สึกนึกคิด ระบบศีลธรรมในความสัมพันธ์ระหว่างตนกับสภาวะแวดล้อมทั้งหมด และเป็นรากฐานแรงจูงใจของมนุษย์ พลังนี้สร้างขึ้นมาโดยการสร้างกฎทั่วไปในการอธิบายภาวะของการดำรงอยู่ของสรรพสิ่ง (GEERTZ : RELIGION AS A CULTURAL SYSTEM แต่ว่าที่เขียนไว้จะจากความทรงจำของไก่ ที่ไม่ใช่เกี๊ยว)

ตัวอย่างของกฎทั่วไปที่อธิบายภาวะของการดำรงอยู่ของสรรพสิ่งที่ซ้อนทับบนการอธิบายกระบวนการของชีวิตทั้งอดีต ปัจจุบันและอนาคต เช่น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นต้น

ปรากฏการณ์ทางศาสนาที่เกิดขึ้นในสังคมโลกสมัยใหม่ทำให้เห็นได้ชัดเจนว่าคนในสังคมโลกสมัยใหม่มีความต้องการที่จะอธิบายกระบวนการของชีวิตของเขาที่มีความแตกต่างและหลากหลายมากกว่าเดิม คนจำนวนไม่น้อยที่หันเข้าหาลัทธิพิธีใหม่ ๆ เพื่อแสวงหาคำตอบแก่กระบวนการชีวิตของเขาที่ไม่เหมือนกับคนอื่นกลุ่มหนึ่งในสังคม

กฎทั่วไปที่เคยอธิบายการดำรงอยู่ของสรรพสิ่งจากทัศนะของศาสนาหลักไม่มีเส้นที่แก่คนอื่นกลุ่มหนึ่งแล้ว เช่น “อนัตตา” คือ ความไม่มีตัวตนไม่สามารถสื่อได้กับสำนักปัจเจกชนนิยมที่ยึดมั่นถือมั่นในตัวตนของชนชั้นกลางกลุ่มหนึ่งในสังคมไทย จนทำให้เกิดการตีความบิดเบี้ยวสร้างกฎทั่วไปใหม่ที่เน้นถึงภาวะที่เป็นอัตตาที่มีอยู่ ดำรงอยู่ของนิพพานซึ่งเดิมเป็นอนัตตา

ภาวะที่คนกลุ่มต่าง ๆ จำนวนหนึ่งในสังคมโลกสมัยใหม่ได้พยายามหาอธิบายแบบใหม่แก่กระบวนการของชีวิตพวกเขาเองคือปรากฏการณ์ที่เรากล่าวถึงข้างต้น ภาวะเช่นนี้เกิดขึ้นมาจากความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของโลกสมัยใหม่ ภาวะที่กำลังดำเนินอยู่ที่คนแต่ละกลุ่มสื่อสารกันได้น้อยลงและเริ่มแสวงหาคำตอบแก่กระบวนการชีวิตของเขาไปในแนวทางของกลุ่มของตน เรียกกันโดยทั่วไปว่าเป็น “สังคมแยกย่อย” (FRAGMENTED SOCIETY)

สังคมแยกย่อยเป็นผลมาจากระบบเศรษฐกิจ ระบบความรู้ เป็นระบบที่เน้นการแข่งขันกันทำและเป็นงานเฉพาะส่วนเสี้ยว คนในโลกสมัยใหม่จึงเป็นกลุ่มคนที่สัมพันธ์กันอยู่เฉพาะในกลุ่มของตนเอง โดยที่โอกาสจะทำความเข้าใจเพื่อนมนุษย์กลุ่มอื่นนอกเหนือจากตนนั้นแทบจะไม่มีเลย คนแต่ละกลุ่มที่ดำรงตนเองอยู่อย่างที่ไม่ค่อยมีปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มอื่น และกลายเป็นฐานของการมีชีวิตจริงอยู่ตลอดไป

สังคมแยกย่อยเป็นสังคมที่ประกอบไปด้วยกลุ่มคนย่อย ๆ ที่ดำรงชีวิตตนเองแตกต่างกันออกไป ย่อมต้องการคำตอบแก่กระบวนการชีวิตของกลุ่มที่แตกต่างกันไปด้วยเช่นกัน เช่น ชนชั้นกลางที่เป็นนักเก็งกำไรในตลาดหุ้นย่อมต้องการคำอธิบายแก่ชีวิตของที่วางอยู่บนความเสี่ยงของการเก็งกำไรที่แตกต่างไปจากกรรมกรที่ขายแรงงานรายวัน เป็นต้น

พร้อมกับการเกิดสังคมแยกย่อย ระบบเศรษฐกิจที่ทำให้ทุกอย่างเป็นสินค้าได้ก่อให้เกิดความแปลกแยกอย่างลึกซึ้งของการดำรงชีวิตของมนุษย์ในโลกสมัยใหม่ ความแปลกแยกนี้แสดงออกมาทั้งในรูปของการยอมรับความเป็นสินค้าในทุกมิติของอารมณ์ และความพยายามที่จะปฏิเสธมิติของการกลายเป็นสินค้า ความแปลกแยกของมนุษย์ในโลกสมัยใหม่นี้เองได้ชักนำให้เกิดการแสวงหาคำตอบใหม่แก่กระบวนการของชีวิตอันนำไปสู่การสวามิภักดิ์กับลัทธิพิธีใดพิธีหนึ่งที่สุดในที่สุด

ระบบเศรษฐกิจที่ก่อให้เกิดความเป็นเมืองที่ส่งผลทำลายความเป็นชุมชนแบบเดิมลงไป เพราะในเขตเมืองทั้งหลายทั่วโลก มนุษย์ถูกปลดปล่อยให้ล่องลอยอยู่เพียงลำพัง ความเปลี่ยนแปลงในเมืองใหญ่ก็มีผลอย่างมากทำให้มนุษย์ในสังคมเมืองพยายามที่จะแสวงหาชุมชนที่จะทำให้เขาสามารถพึ่งพิงและยืนยันความมีอยู่ ดำรงอยู่ของตนเอง ลัทธิพิธีใหม่ ๆ จำนวนไม่น้อยจะสร้างชุมชนใหม่ให้แก่มนุษย์ผู้เปลี่ยวเหงาในเมืองใหญ่

ลัทธิพิธีใหม่ ๆ ได้ตอบสนองแก่ภาวะของสังคมโลกสมัยใหม่ในขณะที่ศาสนาหลักที่เติบโตและกลายเป็นสถาบันนั้นกลับไม่สามารถเอื้อมมือที่ใหญ่โตเทอะทะของสถาบันเข้าไปสัมผัสได้ ยิ่งภาวะสังคมโลกสมัยใหม่สลับซับซ้อนมากขึ้น มนุษย์ยิ่งต้องการคำอธิบายแก่กระบวนการทางชีวิตของเขาที่ชัดเจนและตรงตามความต้องการเฉพาะของเขามากขึ้นตามไปด้วย

ความต้องการคำอธิบายกระบวนการทางชีวิตที่ชัดเจนและตรงกับความต้องการเฉพาะของมนุษย์ในโลกสมัยใหม่จึงทำให้เกิดลัทธิพิธีที่หลากหลาย มีทั้งลัทธิพิธีคำอธิบายที่ดั่งงามสร้างความสงบและสันติสุขแก่จิตใจ อารมณ์ ความรู้สึกนึกคิด ให้แก่มนุษย์ที่ปรารถนาจะค้นพบและวางความวุ่นวายของสังคมเศรษฐกิจโลกสมัยใหม่ไว้บนรากฐานของการไม่ยึดมั่น ถือมั่น และคำอธิบายที่แฝงไว้ด้วยการมองโลกสมัยใหม่ในแง่ร้าย ที่มองเห็นว่ามนุษย์จะถูกทำลาย และจะต้องทำลายก่อนที่จะบรรลุเป้าหมายของลัทธิพิธีนั้น

4.

กลุ่มของลัทธิพิธีใหม่อาจจะแบ่งได้กว้าง ๆ สี่กลุ่มด้วยกัน

กลุ่มแรก ได้แก่ กลุ่มที่เน้นการตอบสนองความต้องการในชีวิตประจำวัน

กลุ่มนี้จะเน้นปฎิหารย์หรือไสยศาสตร์อันเกิดจากการบูชาเทพหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในลัทธิพิธีนั้น ความต้องการในชีวิตประจำวันนี้หมายรวมถึงแต่การหางานทำ การรักษาโรคภัยไข้เจ็บ การเล่นหุ้น ฯลฯ ลัทธิพิธีกลุ่มแรกนี้ เช่น ลัทธิพิธีบูชาซาตานที่นิยมกันในกลุ่มคาราที่ต้องการได้แสดงบพดี ๆ ในสหรัฐอเมริกา ลัทธิพิธีสายรุ้ง ที่นครวิคาโกเน้นการเข้าทรงเพื่อรักษาโรค ลัทธิพิธีสัตยา ไสยาบาที่ตอบสนองความต้องการเฉพาะของคนได้กว้างขวาง ลัทธิพิธีเซโชโนะอิเอะ (SEICHO NO IE) เน้นการรักษาโรคภัยด้วยไสยศาสตร์ ลัทธิเทนจิ โค โด เซนรินไก (TENCHI KODO ZENRINKAI) รักษาโรคด้วยการนั่งสมาธิ ลัทธิธรรมการกับการแสวงหาทรัพย์

กลุ่มที่สอง ได้แก่ กลุ่มที่เน้นการควบคุมจิตใจ (MIND CONTROL)

กลุ่มนี้จะเน้นอยู่ที่พยายามที่จะเข้าใจตนเองในความเป็นมนุษย์ และนำไปสู่ความพยายามจะควบคุมจิตใจของตนให้ดำเนินไปตามเป้าหมายของลัทธิพิธีนั้น ๆ เช่น เทนริเกียว (TENRIKYO) ที่เน้นให้คนเล็กยึดมั่นกับสถานะที่สังคมพุนิยมมอบให้ แต่ให้กลับมาพิจารณามนุษย์ที่เท่าเทียมกันและเน้นการช่วยเหลือผู้ยากไร้ ลัทธิพิธีนั่งสมาธิในอเมริกาที่ขยายตัวออกอย่างกว้างขวางและมีความหลากหลายในกระบวนการนั่งสมาธิ สันตือโคที่เน้นที่การควบคุมจิตใจและปฏิเสธบริโภคนิยมแบบพุนิยม

กลุ่มที่สาม ได้แก่ กลุ่มโลกแตก (DOOMDAY CULT)

กลุ่มนี้จะเน้นความเชื่อที่ว่าโลกกำลังจะถึงวาระสุดท้าย จะเกิดภัยพิบัติรุนแรงในโลก และมนุษย์กลุ่มเดียวที่จะรอดคือ สาวกในลัทธินั้น ลัทธินี้ขยายตัวมากในช่วงก่อน ค.ศ.2000 เช่น โอมชินริเกียว (AUM SHINRIKYO SOLAR TEMPLE HEAVEN GATE) ลัทธิกลุ่มนี้มักจะเน้นว่าเจ้าสำนักเป็นผู้ที่ถูกพระเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์รวมทั้งมนุษย์ต่างดาว เลือกลงมาให้ช่วยเหลือมนุษย์ให้พ้นจากภัยในวันสิ้นโลก กลุ่มนี้จำนวนหนึ่งมีฐานที่มาจากความเกลียดชังระบบสังคมที่เป็นอยู่ และไม่ถึงพอใจกับโลกนี้ จึงสามารถสร้างความฝันไว้ที่กำหนดว่าวาระโลกแตกและกลุ่มตนจะสร้างโลกใหม่ขึ้นมา กลุ่มนี้มีแนวโน้มที่จะใช้ความรุนแรงในการปฏิบัติการตามความเชื่อของลัทธิพิธีของตน

กลุ่มที่สี่ ได้แก่ กลุ่มที่เน้นมิติทางสังคม

กลุ่มนี้จะเน้นศีลธรรมที่วางอยู่บนการช่วยเหลือผู้อื่นและช่วยเหลือสังคม กลุ่มนี้ทำงานทั้งทางด้านสังคมและสงเคราะห์และสร้างชุดคำสอนที่เน้นการอุทิศตนเพื่อช่วยเหลือคนอื่น เช่น ลัทธิพิธิ อิตโตเอน (ITTOEN) กลุ่ม DEEP ECOLOGY บางกลุ่มที่เน้นมนุษย์สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทั้งหมดอย่างมีจริยธรรมสิ่งแวดล้อม

5.

ที่กล่าวมาทั้งหมดคือความพยายามทำความเข้าใจและอธิบายปรากฏการณ์ของศาสนาในสังคมโลกสมัยใหม่ การก้าวผ่านจุดเริ่มต้นของศตวรรษใหม่อาจจะนำสังคมโลกเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วมากขึ้น มิติทางศาสนาอาจจะกลายมาเป็นพลังใหม่ที่เข้มแข็งมากขึ้นในการพิทักษ์ความยุติธรรม สร้างความเสมอภาค ให้แก่โลกสมัยใหม่ที่ไร้ความยุติธรรมและความเสมอภาค